

УДК 930.253:94](477.46)“192/193”

Т. А. КЛИМЕНКО*

ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ ІМЕН ЖЕРТВ ТЕРОРУ 1920–1930-х РОКІВ НА ЧЕРКАЩИНІ

На основі кримінальних позасудових справ, що зберігаються у Державному архіві Черкаської області, висвітлено трагічну долю кращих представників українського народу, які проживали на території сучасного Черкаського краю у 1920–1930-х роках.

Ключові слова: історія; дослідження; терор; трагедія; кримінальна справа.

Упродовж останнього десятиліття активізувалися розвідки, в яких висвітлюються заборонені раніше сторінки історії нашого народу, зокрема, політичні репресії 20–30-х років ХХ ст. З кожним роком оприлюднюється все більше і більше документів, що допомагають розкрити істинну картину трагедії українського народу, заповнюючи хоча б частково велику прогалину в історичній пам’яті.

На долю наших земляків випало зазнати несправедливого нищення в найлютіший період каральних акцій. Без слідства й суду знищували безневинних людей. Слідчі функціонери діяли жорстоко й дико, знаючи про безкарність. Їх лякали висока національна свідомість, непідкупний, щирий патріотизм, почуття людської гідності. Охоплені лютою заздрістю та дикою ненавистю до інтелігенції, використовуючи різноманітні засоби боротьби проти неї, вони не мали що протиставити цим високим моральним цінностям, окрім випробуваних методів: від залякування жорстоким покаранням (від 10-ти до 25-ти річного ув’язнення) до фізичного знищення.

Серед розсекречених останнім часом позасудових кримінальних справ переломного періоду історії СРСР, що зберігаються в Державному архіві Черкаської області, певну увагу привертають до себе сфабриковані у 1920–1930-х роках справи на військовослужбовців, діячів культури, мистецтва, працівників освіти, охорони здоров’я, пересічних громадян. Серед них вирізняється постать Івана Дмитровича Капуловського – відомого військового діяча, сина української землі, який до останнього свого подиху вірив у те, що настануть часи, коли Україна стане суверенною і незалежною державою. На превеликий жаль, у наш час його ім’я відоме

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

вужькому колу істориків і лише зрідка згадується серед прізвищ людей, які боролися за створення незалежної української держави.

Про родину, дитинство та юність Івана Дмитровича майже нічого не відомо. В анкеті заарештованого зазначено лише, що він народився в 1894 р. у с. Озірна Звенигородського району Київської губернії. Походив І. Д. Капуловський з української селянської родини і дитинство пройшло в наймитах до 1914 р., коли він свідомо пішов захищати країну від іноземних інтервентів. Поступово, набувши військового досвіду, І. Д. Капуловський став помітною фігурою у військових колах. Після закінчення у 1922 р. Харківської школи “Червоних старшин” був призначений начальником цієї школи і у цьому ж році переведений до керівного складу Московської військової школи “Постріл”.

У 1924 р. І. Д. Капуловський повернувся в Україну, де отримав призначення на посаду помічника командира 30-ї дивізії, що розташовувалася в Дніпропетровську. Невдовзі, у 1925 р., був призначений начальником повторних курсів при Харківській школі “Червоних старшин”, згодом – командиром 23-ї стрілецької дивізії. Саме в цей період познайомився з видатними українськими діячами – В. Затонським, О. Шумським, Ю. Тютюнником, М. Скрипником, М. Полозом, П. Любченком, Є. Коновальцем та взяв активну участь у становленні молодого українського уряду. За його ініціативою при Київській кавалерійській школі були створені український ескадрон, а при артилерійській школі – українська батарея.

Восени 1928 р. І. Д. Капуловський був переведений в Москву на посаду заступника начальника командного управління робітничо-селянської Червоної армії, а у травні 1930 р., з метою набуття ґрунтовних військових знань, його було направлено на півроку у німецький генеральний штаб. Того ж року, після повернення з Німеччини, І. Д. Капуловського було призначено начальником корпусу ВУЗ-ів Центрального військового округу в Москві. Незадовго до арешту він був переведений в Україну, де займав командні посади командира дивізії та корпусу ВУЗ-ів Київського військового округу.

Стрімкий ріст кар’єри І. Д. Капуловського обірвався 1 жовтня 1937 р. – він був заарештований і направлений під вартою до київської тюрми. Марними виявилися сподівання, що висунуті йому звинувачення виявляться помилковими. У сухому тексті обвинувального вироку констатувалося, що він “є одним із керівників української антирадянської націоналістичної організації, яка готувала відторгнення України від СРСР; керував організацією повстанських кадрів для підготовки збройного повстання проти радянської влади і особисто створив у низці військових частин повстанські диверсійні групи; за дорученням центру антирадянської української націоналістичної організації вів переговори з представниками німецького рейхсверу і керівниками закордонних

антирадянських організацій про надання озброєної підтримки українським націоналістам у боротьбі проти радянської влади; був зв'язаний з німецькою розвідкою, передавав останній шпигунські матеріали про стан обороноздатності СРСР; домовлявся з керівниками закордонних антирадянських організацій про організацію терористичних актів проти керівників ВКП(б) та радянського уряду”¹. Події розвивалися настільки швидко, що через 10 днів після оголошення І. Д. Капуловському обвинувального висновку – 25 серпня 1938 р. – Військова колегія засудила його до смертної кари шляхом “розстрілу, з позбавленням усіх військових звань та конфіскацією майна”², що було виконано того ж дня.

Доля видатного військового діяча І. Д. Капуловського є лише одним прикладом жакливого терору, що був учинений в період режиму тоталітаризму серед командного складу армії. Внаслідок цього було повністю знищено штаби Київського та Харківського військових округів, що спричинило кадровий голод в армії.

До славної когорти військових діячів, справжніх патріотів Вітчизни, імена яких залишаються маловідомими, належить і Яків Пилипович Генін. У слідчій справі на Я. П. Геніна зазначені досить скупі відомості про його життєвий та трудовий шлях, проте і з них постає уявлення про інтелігентну, освічену та порядну людину.

Народився Я. П. Генін у 1892 р. у містечку Гельмязів Золотоніського повіту Полтавської губернії у родині службовця позико-ощадного товариства, навчався в місцевій гімназії, яку закінчив у 1913 р. Протягом 1914–1917 рр. служив рядовим у царському війську. З 1919 р. розпочалася його стрімка військова кар’єра: від рядового 45-ї артилерійської дивізії – до її комісара у 1921–1924 рр. У 1925–1928 рр. служив в Одеській артилерійській школі на посаді військового комісара, у 1932 р. отримав призначення на посаду помічника командувача військ Ленінградського військового округу, а з 1933 р. і до арешту – заступника начальника політичної частини Артилерійської академії ім. Держинського в Ленінграді. Будучи чесним, послідовним і рішучим у своїх діях, він не завжди знаходив підтримку серед колег, відтак, отримував хоч і малочисельні, проте невдоволені зауваження, а пізніше, як з’ясувалося із письмової заяви одного із “доброзичливців”, – звинувачення в участі в троцькістській опозиції і зв’язках із контрреволюційно налаштованими військовослужбовцями.

Особливо нищівній критиці було піддано Я. П. Геніна в другій половині 30-х років. Внаслідок злісного наклепу, зведеного одним з його “колег”, 14 вересня 1936 р. він був викликаний на допит в особливий відділ НКВС. Колеги і студенти, які його поважали і характеризували як виключно культурного, ввічливого, чесного, сумлінного, простого у спілкуванні, чуйного і дбайливого, з великим життєвим досвідом керівника, знали ціну цьому обвинуваченню, але в той смутний час не

могли нічим зарадити. У сталінського правосуддя була своя, зрозуміла лише йому логіка. 11 червня 1937 р. він був заарештований як “учасник антирадянської змови і керівник військової троцькістської контрреволюційної організації в артилерійській академії ім. Держинського в м. Ленінграді”³. Після півтора місяця перебування у в’язниці, через страждання і тиск із боку слідчих, які намагалися перетворити його у наклепника на близьких йому людей, і власні переконання, Я. П. Генін надав перевагу смерті над життям. 26 липня 1937 р., під час допиту, він вистрибнув із вікна 3-го поверху, а вже 30 липня 1937 р. від отриманих численних травм помер у тюремній лікарні⁴.

У біографії Миколи Антоновича Ухача-Огоровича відображається триумф і трагедія офіцерів колишньої царської армії, для яких честь і служіння Вітчизні було понад усе, та які наївно помилилися, повіривши гаслам більшовиків. Вони віддавали свої знання і життя за становлення нової влади, та коли влада утвердилася, виховала когорту своїх офіцерів, всі “колишні” були викинуті за борт, як відпрацьований матеріал. А щоб не противилися, частину з них “поставили до стінки” (в науку для інших), частину заслали на Колиму. Так вчинили і з 70-ти літнім генерал-майором із Умані М. А. Ухач-Огоровичем. Микола Антонович народився в с. Радзехово Ковельського повіту Волинської губернії в сім’ї збіднілого дворянина, який працював землеміром при земстві. Після закінчення класичної гімназії 17-ти річний юнак добровільно поступив на службу рядовим в 11-ий гренадерський полк. Коли йому виповнилося 24 роки, його, як одного з кращих добровольців, командування направило на навчання в академію Генерального штабу, яку він закінчив з відзнакою. Перший рік працював лектором в Чугуївському військовому училищі, а згодом його запросили у Москву на посаду ад’ютанта Генштабу в чині капітана. В 1892 р. М. А. Ухач-Огоровича, вже в чині підполковника, було направлено в штаб Приамурського військового округу, де він брав активну участь в російсько-японській війні. За вдало проведену операцію на р. Хульдос йому було присвоєно звання генерал-майора. Він був одним із наймолодших бойових генералів царської Росії.

У 1923 р. Г. І. Котовський, дізнавшись про нього, як видатного полководця, запросив читати лекції для молодшого і середнього командного складу в штабі корпусу, яким він командував, а також викладати військові науки в різних полках. У своїх лекціях М. А. Ухач-Огорович відстоював позиції кращих фахівців військової науки. Зокрема, він читав лекції про тактику механізованих бронетанкових військ, взаємодію кінноти і механізованих частин, упровадження нових знань та технологій ведення бою. Проте, окремим високим військовим керівникам, прихильникам кінноти і козацької шаблі вони не надто подобалися. Микола Антоновича попереджали про ці невдоволення, але відчуваючи підтримку Г. І. Котовського і М. М. Криворучка (командир РСЧА, ге-

рой Громадянської війни, соратник Г. І. Котовського, комкор (1935 р.), у 1937 р. розстріляний), він продовжував поширювати прогресивні військові знання. Крім того, в установах та на підприємствах, з метою популяризації військової справи, він організував військово-наукові товариства. Протягом 8-ми років лекторської роботи його прослухали майже 10 тис. військовослужбовців та цивільних.

Після загибелі в серпні 1925 р. Г. І. Котовського, його продовжував підтримувати М. М. Криворучко, проте після переведення останнього на посаду заступника командувача Київського особливого округу М. А. Ухач-Огорович знову відчув тиск із боку військового керівництва⁵.

Якось, у 1925 р., начальник штабу 2-го кавалерійського корпусу Г. Армадеров сказав М. А. Ухач-Огоровичу: “Нам, старим офіцерам, потрібно організуватися, бо залишимося без хліба і чобіт”⁶. Цю фразу Микола Антонович повторив на одному із зібрань старих офіцерів. Безперечно, цей вислів став відомий органам ДПУ, і коли почалася операція “Весна” з розгрому т. зв. “контрреволюційної офіцерської військової організації”, 7 березня 1931 р. М. А. Ухач-Огорович був заарештований. Його допитували кілька разів, виставляючи відставного генерала, як одного із організаторів руху царських офіцерів проти радянської влади. Навіть звичайні зустрічі з колегами військово-наукового товариства слідчі перетворювали на зібрання членів “білого руху”. І невдовзі було підготовлено обвинувальний висновок, згідно з яким колеги ДПУ рекомендувалося “заслати Ухач-Огоровича у віддаленні місця Союзу на 10 років”⁷.

Оскільки справа була сформована в короткі терміни і в її фальсифікації не було сумніву, прокурор Київського оперативного сектора ДПУ 22 липня був змушений констатувати: “Сидів у в’язниці за царя, був відправлений у відставку 1912 року, в антирадянських формуваннях не служив, 8 років викладав військові предмети в кавчастинах РСЧА, в тому числі Котовському, Криворучку, та іншим. Старому 71 рік, справу належить припинити, з під варті звільнити”⁸.

Проте сім’я генерал-майора завжди знаходилася під пильною увагою працівників УНКВС. У березні 1938 р. заарештували його сина – художника Володимира Миколайовича Ухач-Огоровича. В обвинувальному висновку все, у чому звинувачували батька, приписали його синові. Не витерпівши тортур, 27-річний В. М. Ухач-Огорович змушений був зізнатися, що: “...протягом 1930–1936 років, як учасник антирадянської організації систематично відвідував збори, які в більшості випадків відбувалися у мене на квартирі”⁹. 13 квітня 1938 р. “трійка” УНКВС Київської області постановила: “Ухач-Огоровича Володимира Миколайовича – розстріляти, особисте майно конфіскувати”¹⁰. Так влада розправилася з відомим військовим діячем, генералом флоту М. А. Ухач-Огоровичем, відібравши життя найдорожчої людини – сина.

Типовим прикладом приховування злочину влади шляхом фальсифікації та фальшування є справа черкаського правозахисника і адвоката Едуарда Вітольдовича Лесневича. 10 жовтня 1937 р. прокурором був санкціонований його арешт. В анкеті заарештованого вказувалося, що він мав вищу освіту, працював адвокатом у колегії захисників, до революції був помічником присяжного, мав сина Вітольда, студента залізничного технікуму.

11 жовтня було складено протокол 3-х свідків, які підтверджували контрреволюційні висловлювання Е. В. Лесневича. І вже на 3-й день після арешту з'явився обвинувальний висновок: “Произведенным следствием установлено, что Лесневич Эдуард Витольдович выходец из потомственных дворян, имеет родственников, репрессированных при Советской власти в 1937 году – зятя Базилевского, разоблаченного врага-троцкиста, в семье которого проживали мать и сестры Лесневича, высланные в ссылку. Лесневич пытался скрыть о репрессии родственника, мужа сестры, разоблаченного шпиона, впоследствии расстрелянного, с этими родственниками Лесневич поддерживал связь. Лесневич имел переписку с сыном владельца пивоваренного завода Гомолко, проживавшего ранее в Черкассах, эмигрировавшего в годы гражданской войны в Польшу. Будучи враждебно настроенным по отношению к Советской власти, Лесневич проводил контрреволюционную агитацию, дискредитировал советский строй, восхвалял фашистскую Польшу, распространял пораженческие слухи о гибели Советской власти, о присоединении Советской Украины к Польше, причем, свою контрреволюционную агитацию проводил среди лиц, посещающих его. В контрреволюционной деятельности изобличен показаниями свидетелей. В предъявленном обвинении Лесневич виновным себя не признал”¹¹. А через декілька тижнів з'явилося втілення в життя “справедливого пролетарського суду”: постановою НКВС СРСР від 26 листопада 1937 р. він був засуджений до розстрілу. Вирок виконано 14 грудня 1937 р. о 1 год. 20 хв. А вдосвіта, згідно з інструкцією, “труп был предан земле и могила тщательно замаскирована”¹². Залізне правило “не залишати після себе ніяких слідів” засвоїли каральні органи ще в ході громадянської війни, яке в подальшому удосконалювалося її наступниками з ДПУ.

За усними свідченнями старожилів Черкас, які деяким чином були пов'язані із спецслужбами, місцем поховання розстріляних був єврейський цвинтар, піщані кучугури біля порохових складів, а часом жертв із розпоротими животами (щоб не спливли) скидали з дерев'яного мосту в Дніпро. В Умані і досі чимало трупів знаходять в тунелі, що веде від в'язниці до вул. Тишкевича. Під час окупації м. Черкаси нацисти виявили 865 трупів розстріляних у господарчих підвалах в'язниці, яких поховали на міському цвинтарі. Ще у 1980-х роках були живі колишні

працівники довоєнних каральних органів, які не лише проводили слідство, а часом брали участь у виконанні вироків. На жаль, допитати їх з цього питання ніхто з працівників відповідних служб не наважувався.

29 квітня 1929 р. у застінках Черкаського ДПУ був розстріляний легендарний отаман холодноряців, уродженець с. Боровиці Медведівського району Шевченківської округи, вчитель Шабеленської школи Яків Панасович Щириця (Мамай). Козачі сотні, очолювані Мамаєм, громади денікінців і “червоних грабіжників”, доморощені бандитські зграї, відстоювали право народу на власну державу.

Коли борці за самостійну, національну, соборну державу Україну потерпіли поразку, Я. П. Щириця подався до Катеринослава (нині – Дніпро) і почав викладати українську мову та літературу у місцевому технікумі. Навесні 1929 р. вирішив навідатися додому. На Бужинській пристані, через зраду, він був заарештований. 1 квітня 1929 р. кримінальний відділ надзвичайної сесії Шевченківського округового суду постановила: “Щирицю Якова Панасовича, 42 роки, письменного, з вищою освітою, українця, члена спілки “Робос”, кандидата в члени ВКП (б) з 1926 року, члена, з 1919 року, партії есерів, в Червоній армії не служив, не судимого, походження – з селян, мешканця м. Дніропетровська Української республіки, вчителя технікуму, одруженого, у сім’ї п’ять душ, неімущого – розстріляти”.

Автор “Холодного Яру” Ю. Ю. Горліс-Горський зазначав: “Яків Панасович, ідучи на страту, сказав співкамерникам: “Доживете, привітайте від мене вільну Батьківщину. Для неї, невільної, я зробив, що зміг”¹³. Ідейного борця за волю, честь і незалежність свого народу тодішнє правосуддя і органи влади назвали “бандитом”. Жорстоко переслідувалася не тільки його родина, але й всі ті, хто знав його, хто боровся з ним проти доморощених і прийшлих зайд.

Після розстрілу Я. П. Щириці чекісти всі свої сили кинули на пошук його спільників у боротьбі. Кількамісячні пошуки дали позитивні наслідки: їм вдалося натрапити на слід його земляка, сотника холодноряців – Пантелеймона Васильовича Яценка, який працював лікарем у с. Ганівка Братського району Зінов’євської округи. Його було заарештовано і направлено в Черкаси.

З автобіографії П. В. Яценка відомо, що він народився у 1895 р. у с. Тіньки Чигиринського повіту в селянській родині. Після закінчення церковно-приходської школи поступив у двокласне училище в м. Чигирин, яке закінчив у 1910 р. У 1911 р. поступав в учительську семінарію, але не пройшов за конкурсом. У 1912 р. навчався на 6-ти місячних курсах в Уманському сільськогосподарському училищі, після закінчення яких протягом 3-ох місяців працював майстром у Чигиринському повіті, згодом, до 1913 р. – помічником учителя Тіньківської церковно-приходської школи. У травні 1914 р. здав іспити на звання учителя

і до травня 1915 р. працював на цій посаді, того ж року був мобілізований в запасний полк м. Феодосія, згодом направлений в Одеську школу прапорщиків, після закінчення якої, в 1916 р., направлений у 34 піхотний полк м. Сімферополя, звідти в с. Осташково, у грудні – на Північний фронт. У грудні 1917 р., як учитель, був демобілізований і у січні 1918 р. назначений завідувачем Бужанської школи. У січні 1920 р. (для продовження навчання) намагався виїхати в Київ, але на станції Бобринська йому не вдалося одержати перепустку, тому був змушений повернутися додому. Тоді ж він шукав будь-якої можливості вступити до лав борців за незалежність рідної країни. Свого часу, у 1918 р., він зустрівся у Смілі на конференції вчителів із Василем Чучупакою, патріотична розмова з яким справила на нього велике враження. У перших числах листопада 1920 р. П. Яценко вступив до педагогічного училища, а у квітні 1921 р. – до Київського медінституту, після закінчення якого працював лікарем у Зінов'євській, а згодом – у Єлисаветградській лікарнях. Тоді ж він приєднався до групи Мамаєва. У жовтні 1928 р. був направлений завідувачем Ананівської амбулаторії, де і був заарештований. Під час допитів виявилось, що Мамаєв призначив його сотником, у завдання якого, крім військових, додатково входило ще й вирішення господарських питань. До складу його сотні входило близько півсотні односельців. Хоча він брав участь у боротьбі з німцями та повстанцями Свирида Коцура, однак, справа П. Яценка, на пошук якого було витрачено майже рік, не клеїлася. Тому уповноважений ОДПУ був змушений визнати: “В процессе следствия по делу не собрано достаточно материалов для предания Яценко П. В. суду и собрать таких не представляется возможным, а посему, постановил следственное дело по обвинению Яценко П. В. направить Шевченковскому окружному прокурору на прекращение”¹⁴. Прийняттю такого вироку послугувала катастрофічна нестача досвідчених лікарів в окрузі, проте репресивна машина вже почала свою дію і постановою особливої наради при окрвідділі ОДПУ від 29 травня 1929 р. було винесено рішення про його виселення на Північ, але за протекцією впливових осіб та ж особлива нарада 26 липня 1930 р. постановила “справу закрити і Яценка Пантелеймона Васильовича з-під варти звільнити”¹⁵. 1 серпня 1930 р. П. В. Яценко був звільнений, але без жодного рядка про амністію чи виправдання, а тим більше вибачення, і лише у травні 1992 р. рішенням прокуратури Черкаської області був реабілітований¹⁶.

Холодноярці були у центрі уваги і в період репресій кінця 1930-х років. Зокрема, типовою є кримінальна справа на Петра Пилиповича Біду із с. Мельники Чиригинського повіту, який був заарештований 4 вересня 1937 р. Із обвинувального висновку дізнаємося: “Біда Петро Пилипович, 1888 року народження, с. Мельники, Чигиринського району, українець, член колгоспу “Пятилетка”, із куркулів, до і після

революції – куркуль, безпартійний, розкуркулений, позбавлений права голосу, колишній політбандит банди Чучупаки. У 1927 р. за збройне пограбування був засуджений на 5 років концтаборів. У 1931 р. був під слідством за антирадянську агітацію. Проліз в колгосп, де займався активною антирадянською роботою¹⁷. У постанові засідання “трійки” УНКВС по Київській області від 4 жовтня 1937 р. та акті про приведення у дію постанови констатувалося: “Обвиняется в том, что среди колхозников проводил контрреволюционную агитацию, распространяя провокационные слухи о предстоящей войне фашистских стран против СССР, поражение Советского Союза, установление фашистского строя, при котором якобы жить станет легче и возвращении имущества кулаков, выражал готовность в случае войны, бороться против существующего строя. Проявлял террористические тенденции по отношению к активистам колхоза. Постановили: Беду П. Ф. – расстрелять. Лично принадлежащее ему имущество конфисковать. Приведено в исполнение 22. 10. 1937 г. в 1.00 часов”¹⁸.

У передвоєнний період, саме після приєднання західних областей до України, чекісти розгорнули роботу з пошуку колишніх активних учасників національно-визвольного руху 1917–1922 рр. Так, у 1940 р. був виявлений і одразу заарештований український політичний, військовий і громадський діяч, один із організаторів Вільного козацтва, полковник Вільного козацтва (з жовтня 1917 р.), повстанський отаман (з 1921 р.), драматург, підприємець, командир бойової дружини партії есерів Яків Михайлович Водяний, 1886 р, колишній мешканець м. Сміли. 10 лютого 1940 р. за вироком Військового трибуналу військ НКВС від 7 лютого того ж року був розстріляний.

Так винищувалися борці за українську державність, які стали прикладом мужності, героїзму, самопожертви для наступних поколінь.

Репресії 1920-х–1930-х років мали негативний вплив на розвиток української культури, освіти, мистецтва. Ворожими правлячій ідеології було визнано погляди відомих українських учених – В. Веретенникова, В. Романовського, О. Грушевського, П. Федоренка, письменників та інших представників інтелігенції.

У неминучий процес масових репресій попадали рідні, родичі, знайомі жертв “великого терору” і навіть зовсім випадкові люди, чий імена під фізичним та моральним тиском називалися під час допитів. Піддавалися найжорстокішим гонінням і репресіям особи тільки за те, що вони мали хоч найменше відношення до звинуваченого. У маховик сталінських репресій потрапив і Юхим Юхимович Кримський – брат всевітньо відомого вченого-сходознавця, етнографа, філолога, історика, дійсного члена Всеукраїнської Академії наук УРСР, заслуженого діяча науки, автора цінних посібників з ісламу, історії арабів, турок, України – Агатангела Юхимовича Кримського.

Ю. Ю. Кримський народився в 1872 р. у м. Володимир-Волинський Волинської губернії в сім'ї вчителя – надвірного радника. У 1881 р. його сім'я перебралася в м. Звенигородку Київської губернії, де батько відкрив публічну бібліотеку, в якій нараховувалося близько 2 тис. книжок, “письмопаперовий магазин”, аптеку та типографію з 3-ма її відділеннями в Острозі, які у 1895 р. були продані через “розлад у справах”.

Отримавши після смерті батька у 1918 р. будинок і садибу, він вирішив провести літо разом із хворим сином в Звенигородці, поєднавши відпочинок з оформленням документів зі вступу у спадщину. Як викладач української мови, намагався удосконалювати свої знання, часто спілкуючись із братом Агатангелом, який щоліта приїздив на відпочинок у свій маєток у Звенигородці.

Консерватор за своїми поглядами і переконаннями, Ю. Ю. Кримський критично ставився до радянської влади, обговорював з колегами недоліки того суспільства, що будувалося. Вважав політику влади на селі “в корні неправильною: заготівля хліба, податкова політика, натиск на кулака”¹⁹. За свідченнями його колег, Юхим Юхимович був “людиною з твердим характером і на багатьох міг вплинути своєю ерудицією. Перевиховати його в поглядах неможливо”²⁰. Він критично ставився до методичного забезпечення шкіл, недостатньої організації навчального процесу, вважав, що “програми для шкіл надто вузькі і гальмують культурний розвиток народу”²¹.

Наслідком його переконань було звільнення з роботи 2 січня 1929 р. за вказівкою Київського окрвиконкому, як він сам зазначав, за “невідповідність моїй ідеології до ідеології радянської влади”²². 26 серпня того ж року – арешт і звинувачення в участі в придуманій контрреволюційній організації “Спілка визволення України”, очолюваній професором С. О. Єфремовим, яка ніби-то ставила за мету повалення Радянської влади. Постановою засідання колегії ОДПУ від 13 лютого 1930 р. він був ув'язнений в концтабір терміном на 5 років. Проте повернувся в Звенигородку лише наприкінці 1940-х років, де невдовзі і помер²³.

Тож, усвідомлюючи причини трагедії українського народу у ХХ ст., який втрачав свої духовність, мораль і життєвий уклад внаслідок страшних репресій, мусимо замислитися над тим, що сталося. І саме документи тих трагічних часів дають уявлення про функціонування нелюдської тоталітарної машини.

Ця сторінка минулого вимагає свого дослідження і наповнення задля того, щоб не дозволити прийдешнім поколінням жити в невідомості, не знаючи своєї історії.

¹ Архів Служби безпеки України у Черкаській області. Спр. 614. Арк. 24–27.

² Там само. Арк. 28.

- ³ Держархів Черкаської обл. (Державний архів Черкаської області). Ф. Р-5625. Оп. 1. Спр. 5683. Арк. 3.
- ⁴ Арк. 134.
- ⁵ Там само. Спр. 6109. Арк. 11.
- ⁶ Там само. Арк. 8.
- ⁷ Там само. Арк. 43.
- ⁸ Там само. Арк. 47.
- ⁹ Там само. Спр. 1726. Арк. 25.
- ¹⁰ Там само. Арк. 34.
- ¹¹ Там само. Спр. 994. Арк. 91.
- ¹² Там само. Арк. 94.
- ¹³ *Горліс-Горський Ю.* Холодний Яр. Київ–Львів–Дрогобич, 2006. С. 27.
- ¹⁴ Держархів Черкаської обл. Ф. Р-5625. Оп. 1. Спр. 1907. Арк. 23.
- ¹⁵ Там само. Арк. 26.
- ¹⁶ Там само. Арк. 27.
- ¹⁷ Там само. Спр. 6674. Арк. 25–26.
- ¹⁸ Там само. Арк. 28.
- ¹⁹ Там само. Спр. 7742. Арк. 12.
- ²⁰ Там само. Арк. 25.
- ²¹ Там само. Арк. 44.
- ²² Там само. Арк. 168.
- ²³ Там само. Арк. 186.

The tragic fate of the best representatives of the Ukrainian people living on the territory of modern Cherkassy region in the 1920s-1930s was highlighted on the basis of criminal extrajudicial cases kept in the State Archives of Cherkassy Region.

Key words: the history; the research; Terror; tragedy; criminal proceedings.